

Sjakk matt

AKTUELT: Vinneren av årets norgesmesterskap i filosofi er kåret. Salongen presenterer her et intervju med vinneren, sammen med vinnerbidraget som argumenterer for den frie vilje.

Av Solveig Selseth

Årets vinner av norgesmesterskapet i filosofi er Anders Eidesvik fra St. Paul Gymnas i Bergen. Eidesvik er en handlekraftig, belest ung filosof med interesse for flere temaer innen filosofi og politikk. I vurderingen av vinnerbidraget påpekes Eidesviks evne til å føre en selvstendig og moden diskusjon – karaktertrekk som reflekteres blant annet i hans initiativ til en filosofiklubb for unge, der han arrangerer diskusjoner og holder foredrag. Vinnerteksten, oversatt til norsk og publisert i sin helhet her, tar for seg diskusjonen mellom fri vilje og determinisme, og påpeker blant annet problematikken ved teori vs. praksis. Før vi leser teksten tar vi en prat med Eidesvik.

[NM i filosofi](#) arrangeres årlig for videregående elever som tar filosofifag som f.eks. Historie og filosofi. Eidesvik forteller at han hoppet over første kurs, Historie og filosofi 1, og gikk rett på oppfølger kurset.

Hvorfor valgte du å ta faget Historie og Filosofi (2) på videregående?

Jeg hadde lenge vært interessert i filosofi før jeg valgte faget og hadde allerede lest flere av de store tenkerne vi tar opp i timene. Det var likevel lærerikt å få en mer akademisk og strukturert tilnærming til filosofihistorien. I tillegg har vi en god lærer som lar elevene være med å forme undervisningen.

Var du interessert i filosofi fra tidligere?

Ja. Jeg har vokst opp i et hjem med bøker overalt og ble fra tidlig alder interessert i filosofi. Gløden ble for alvor tent da jeg leste C.S. Lewis *Djevelen dypper pennen*, etterfulgt av *Se det i øynene*. Til slutt bestilte jeg hele Lewis i samling. Siden det har interessen bare økt via selvstudier og diskusjoner. Filosofi og tenkning alltid har vært en sentral del av livet mitt, og filosofi-NM ble en gylden sjanse til å prøve meg mot Norges skarpeste hjerner på min alder.

Og nå driver du en filosofiklubb på skolen. Er det mange medlemmer og hva slags aktiviteter har dere?

I fjor februar så stiftet jeg filosofiklubben «Snakk rundt grøten», hvor vi treffes hver tirsdag i kantinen for å diskutere filosofiske spørsmål. Vi er i gjennomsnitt 10-15, spredt utover alle trinn og klasser. Navnet fleiper med uttrykket «å gå rundt grøten», hvor tanken her er at vi skal hoppe

direkte til de store spørsmålene, i stedet for å snakke rundt dem. Jeg velger et tema i forkant, f.eks. dødsstraff, presenterer det kort sammen med noen filosofer, før jeg lar samtalen flyte fritt. Når den snaue halvtimen er ferdig, så oppsummerer jeg tankene som har kommet fram, og konkluderer.

I begynnelsen var det bare meg og en venn som satt og diskuterte filosofi alene, men sakte men har klubben vokst seg større. Da vi for eksempel snakket om selvmord i lys av den kontroversielle serien «13 reasons why», var vi tjue stykker. Andre tema som one-night-stands, aktiv dødshjelp og festkultur har også tiltrukket seg veldig mange. Dette vitner om at folk lengter etter en arena hvor de kan snakke om de store tunge spørsmålene på en proff måte, uten voksne til stede, og det er dette jeg håper klubben er.

Utenom de vanlige tirsdagsmøtene, så arrangerer vi også hytteturer og kvelder hjemme hos meg, hvor vi har bedre tid til å snakke. Jeg er overrasket over at vi er blitt så mange, og er ganske sikker på at det bare ikke skyldtes kjeksene og kaffen vi får av skolen.

Jeg antar du kunne tenke deg å fortsette å lese filosofi. Kunne du tenke deg å studere filosofi på noen måte etter videregående?

Nå til høsten så reiser jeg til England for å studere filosofi, kombinert med politikk og økonomi ved University of Exeter. Jeg vil ikke bare studere filosofi alene, siden jeg frykter at det kan ta livet av gleden ved det. Jeg leste en eller annen plass: «Man kan ikke finne ut hva en levende katt er ved å dissekere den.»

På hvilken måte har filosofifaget vært lærerikt for deg?

Det viktigste vi lærer om i Historie og Filosofi 2 er de filosofiske ideene som gav grunnlag for de verste regimene verden har sett, slik som Nazi-Tyskland og Sovjet. Særlig syns jeg historiebevissthet, altså viktigheten av å holde historiske hendelser i minnet til nye generasjoner slik at de kan lære av fortidens feil og suksesser, er viktigst.

I vår tid har vi langt på vei glemt hva som skjedde for 70 år siden, og i dagens Europa marsjerer de høyre-ekstreme for eksempel i Ungarn. Polen har også nylig vedtatt en lov som innskrenker ytringsfriheten rundt Holocaust, og lignende utvikling ser vi i andre land. Vi lever i en ustabil tid, hvor udemokratiske krefter er i vinden.

Du er inne på lignende temaer i vinnerteksten din. Er historie og politikk et stort interesseområde?

Jeg er tilhenger av ideen om «Renessanse-mennesket», nemlig tanken om at hvis man skal forstå virkeligheten best mulig, gjelder det å ha bred kunnskap i flere felt. Derfor interesserer jeg meg også for historie, litteratur, kunst og politikk. I løpet av de to siste årene har jeg blitt medlem i Europeisk Ungdoms Parlament (EYP), en transeuropeisk organisasjon hvor ungdommer over hele

Europa samles for å diskutere dagsaktuelle problemer som fremmedfrykt, klima og personvern. Gjennom EYP har jeg truffet mange ressurssterke folk som er engasjerte i hvordan skal formes.

I vinnerteksten din valgte du å skrive om diskusjonen mellom [fri vilje](#) og [determinisme](#), og du argumenterer til fordel for den frie viljen. Hva gjør dette til et interessant tema for deg?

Det er stadig flere smarte mennesker som kommer til den slutningen at det ikke finnes noen fri vilje, og argumenterer alvorlig for dette synet. Dette synes jeg er rart. For meg virker den frie viljen ganske åpenbar. Et verdenssyn hvor ingen av handlingene, tankene eller følelsene dine er styrt av deg blir absurd. Det er det jeg prøver å vise i teksten min når jeg stiller tilsynelatende sammenhengende determinist-argumenter opp mot ekstreme tilfeller. Jeg prøver å vise folk at du ikke bare kan snakke om determinisme i teorien, uten å se i hvilke konsekvenser det gir i virkeligheten. Skulle man faktisk tatt konsekvensene av determinismen, ville vi for eksempel hatt et problem med å dømme Breivik.

NM i filosofi foregår i to runder. I år var det 479 elever med til å starte med. 90 av disse besvarelsene ble sendt til Baltic Sea Philosophy Essay Event, som fungerte som første runde. Av disse gikk 33 videre til runde to som ble arrangert i mars på Oslo handelsgymnasium.

Hvilke tanker har du om selve konkurransen NM i filosofi?

Jeg synes det er utrolig oppmuntrende at det finnes NM i filosofi. Det er for lite fokus på filosofi i Norge, og jeg tror alle har godt av å ha kjennskap til vår sivilisasjons tankegods. I Oslo traff jeg smarte filosofi-interesserte på min egen alder, så det var kjekt å se at jeg ikke var alene.

LES OGSÅ: [Fri vilje, forklart](#) • [Frihet som oppdragelse](#)

Vinnerteksten:

Forord ved Anders Eidesvik

Kjære leser

Denne teksten ble skrevet i Oslo 15. mars under finalen av filosofi-NM (2018). Fra oppgaven ble presentert for første gang, til den skulle leveres inn, var det knappe fire timer og mye koffein.

Essayet handler om fri vilje kontra determinisme, og er et forsøk på å dra opp en helhetlig blanding av antikkens filosofer, vitenskap, postmodernisme, sjakk og Schopenhauer. Den er oversatt fra engelsk til norsk for å publiseres på Salongen. Jeg håper essayet vil åpne nye tankemønstre, og kanskje gi deg et slags svar om vi har fri vilje eller ei.

En bonde i livets spill

Av Anders Eidesvik

Enkelte mennesker har trodd at det ikke er mulig for oss å gjøre noe som helst annerledes enn det vi faktisk gjør. (...) Med en slik absolutt forståelse, hevdes det at omstendighetene som eksisterer før vi handler vil avgjøre utfallet av handlingene våre, og gjør dem uunngåelige. Summen av en persons erfaringer, lengsler og kunnskap, hans nedarvede egenskaper, sosiale omstendigheter og hvilken type valg han står ovenfor, sammen med andre faktorer vi kanskje ikke vet om, kombineres og gjør en bestemt handling uunngåelig i lys av omstendighetene.¹

Thomas Nagel, «What does it all mean?»

Det spørsmålet som slår meg hver gang diskusjonen om fri vilje kontra determinisme dukker opp er følgende: Hvordan ville disse argumentene sett ut i Nürnberg-rettsakene? Hva ville verden sagt om [Thomas Nagel](#) sa at Göring og gjengen ikke hadde noe som helst valg da de begikk de grusomme krigsforbrytelsene fra andre verdenskrig? Svaret er enkelt: Verden ville ikke akseptert det. Dette syns jeg er veldig interessant; at under Nürnberg-rettsakene ble hele verden plutselig enig om at noen handlinger utelukkende er moralsk gale, og at man til syvende og sist er ansvarlig for sine handlinger. Nürnberg-rettsakene er et eksempel hvor den vanligvis teoretiske diskusjonen om fri vilje kontra determinisme ikke lenger er utelukkende forbeholdt teoretikerne, fordi den når det ekstreme. Jeg tror at man i møte med ekstreme tilfeller kan avgjøre om et filosofisk argument er konsistent eller ikke. Dette essayet vil utforske noen aspekter ved diskusjonen om fri vilje kontra determinisme.

Nagels sitat tar opp den forholdsvis interessante påstanden at alle våre handlinger – som vi opplever som frie – egentlig er en konsekvens av tusenvis av ulike faktorer som vi ikke er bevisste over, og at resultatet dermed alltid er uunngåelig. Faktorene Nagel vektlegger i sitatet er nedarvede egenskaper, sosiale omstendigheter, kunnskap, erfaring og valgets natur. Folkene han beskriver er klassiske, hardnakkede determinister, som tror at fri vilje er en illusjon. Disse menneskene begynner å få ganske mye anerkjennelse i visse miljøer, og det er et økende antall filosofer og vitenskapsmenn som også tror at universet er forhåndsbestemt.

Når man ser på viktigheten av nedarvede egenskaper, så er det mye i moderne vitenskap som peker sterk i favør av determinisme. Som eksempel er blant annet vår forbedrede forståelse av hvor mye genene våre påvirker livene våre, og kunnskapen om at sanseapparatet vårt er sterkt påvirket av evolusjon. Når det gjelder de sosiale omstendighetene, så har Foucault i bøkene sine vist hvor mye forståelsen vår av de forskjellige sosiale områdene, som f. eks seksualitet, egentlig bare er et produkt av vårt samfunn og vår tid, og dermed også er forhåndsbestemt. I det antikke Hellas trodde [Sokrates](#) at mennesket verken var godt eller ondt, bare dumt eller klokt. Med andre ord: Onde handlinger er en konsekvens av mangel på kunnskap. Dette er en slags form for determinisme, basert på at mengden kunnskap du har bestemmer hvordan du handler. Når det kommer til erfaring, så har moderne psykologer og filosofer som [Daniel Dennett](#) vist hvor unøyaktig oppfatningen vår av den «virkelige» verden egentlig er, og hvordan vår indre narrativ former

meningene og handlingene våre. Igjen, determinisme. Et aspekt jeg mener Nagel også burde vektlagt er viktigheten av språk. [Derrida](#) og [Wittgenstein](#) viste oss hvordan språket er kontekstbasert og ofte ladet, slik at vår tilsynelatende klare tale egentlig er et resultat av tusenvis av skjulte lag vi ikke er bevisste over. Kort oppsummert: Med en helhetlig forståelse kan man argumentere for at determinismen har en ganske sterk sak.

Motsatsen til determinismen er den dyptliggende tanken om fri vilje. Tanken er like gammel som selve menneskeheten: I Edens hage levde Adam og Eva i perfekt harmoni med hverandre, dyrene og Gud, fullstendig uvitende om ondt og godt. Men, de hadde valget om å spise fra Kunnskapens Tre, og det gjorde de etter å ha blitt fristet av djevelen. Om man leser 1. Mosebok symbolsk, er fortellingen om Adam og Eva en brilliant metafor for sammenhengen mellom selvbevissthet og fri vilje. Før de spiste av Kunnskapens Tre var de ikke selvbevisste, akkurat som dyrene, og de var derfor også uten fri vilje og ansvar. De var ikke ansvarlige for sine handlinger fordi de ikke kjente til godt og ond. Dyr vet ikke hva som er rett eller galt. De bare handler ut i fra instinktene sine, og det gjorde mennesket også. Men, da mennesket ble bevisst seg selv for tusenvis av år siden, begynte vi plutselig å skille mellom rett og galt, og den frie viljen oppsto. En misantropisk, men likevel svært treffende forskjell mellom oss og dyrene er menneskets uendelige evne til å gjøre ondt. Et besøk til et hvilket som helst torturmuseum vil vise hvor kreativt mennesket er når det gjelder å skade andre. Et dyr ville aldri gjort noe lignende. Jeg mener at vår uendelige evne til å gjøre ondt, er et sterkt, men trist argument for fri vilje.

Et annet argument for den frie viljen er den universelle tanken om ansvar. Tanken om at handlingene dine betyr noe, og at du må stå til ansvar for konsekvensene. Adolf Eichmann er et fascinerende tilfelle. Han nektet all form for personlig ansvar for de forbrytelsene han hadde begått mens han var sjef for logistikken rundt de tyske dødstogene, til tross for at det ble fremstilt en overveldende mengde bevis. Han insisterte på at han bare hadde gjort jobben sin, og at han derfor ikke var ansvarlig. Resten av verden derimot aksepterte ikke unnskyldningen hans, og han ble erklært skyldig som bare det. Det er enkelt å være determinist i teorien, men hva ville en hardnakket determinist ha sagt til Eichmann? Med et deterministisk syn må man jo innrømme at alle Eichmanns handlinger allerede var bestemt fra det øyeblikket selve universet oppsto. Ingenting kunne ha blitt endret, og Eichmann er bare enda en brikke i et uforståelig, tilfeldig spill. Jeg er overbevist om at de fleste determinister, om de ble presset, ville være veldig nølende til å innrømme at Eichmann er uten personlig skyld. Så hvorfor er det slik? Hvorfor føles det sterke argumentet for determinisme så dypt feil i møte med det ekstreme? Jeg klarer ikke helt å sette fingeren på det, men jeg tror at det er noe galt med argumentet i utgangspunktet.

LES OGSÅ: [Rene hender](#) • [Svarte hefter, brune skjorter](#)

Jeg mener at hele debatten rundt fri vilje kontra determinisme ofte er for svart/hvitt. Det er enkelt å sluke hele determinisme-argumentet fordi det gir et teoretisk svar på alt, og fjerner en god del filosofiske nøtter. Problemet derimot er den praktiske delen med et slikt syn, siden teorien faller til kort i møte med det ekstreme. Man kan også spørre seg om det er verdt å gjøre noe som helst,

siden alt er forutbestemt. Det andre man kan sluke er hele argumentet om total fri vilje, slik som Sartre gjorde, men her er det også mange problemer. Et problem er for eksempel at din frie vilje i stor grad er regulert av samfunnet rundt deg, og at mye av vitenskapen indikerer at en god del av valgene våre skyldtes faktorer vi ikke er klar over. Så hva er den gyldne middelvei? Jeg tror løsningen ligger i en blanding av [Schopenhauer](#) og sjakk.

Schopenhauer har et ganske interessant syn på determinisme. Han mente at alle valg vi tar i nået er bestemt av vår individuelle essens. Din essens er den totale summen av dine «erfaringer, lengsler og kunnskap, nedarvede egenskaper, sosiale omstendigheter» osv. Din essens er en kompleks sammensetning av alle faktorene som virker i deg, og alle handlinger du gjør stammer fra din essens. «Hvordan skiller dette synet seg fra et deterministisk et?» kan man spørre. Vel, greien med Schopenhauer er at han trodde man kunne endre ens essens sakte men sikkert over tid. Essensen din er ikke fastlåst, eller bare kontrollert av omgivelsene dine, fordi du har friheten til å velge hvilken vei essensen din skal utvikle seg. Man kan sakte men sikkert bygge seg den essensen man ønsker, og den essensen du bygger vil bestemme dine fremtidige valg. Man finner på mange måter igjen de samme tankene hos Aristoteles når han snakker om dyder og potensiale. [Aristoteles](#) mente at hvis man skulle være dydig, så måtte man trene seg selv ved å gjøre små dydige handlinger. Eller med Schopenhauers ord: å endre din essens. Det er også akkurat samme filosofi man finner i Bibelen når Jesus sier: «Den som er tro i smått, er også tro i stort, og den som er uredelig i smått, er også uredelig i stort.» (Luk 16:10). Et artig og treffende eksempel på Schopenhauers tanke finnes i filmer og litteratur. Hva definerer en god protagonist? Man kan til en viss grad forutsi protagonistens oppførsel. En forfatter som klarer å skape en kompleks karakter hvor essensen styrer handlingene, er en god forfatter. Alle valgene Harry Potter tar gjennom bøkene for eksempel, er definert av hans essens. Det ville vært urealistisk om han plutselig hadde forrådt vennene sine og støttet Voldemort. Samme tanke finner man også hos andre karakterer som James Bond, Katniss Everdeen og Raskolnikov.

Man kan se på livet som et sjakkspill, hvor hvert enkelt menneske er en brikke på et stort Brett. Sjakkbrettet er et symbol på alle de tusenvis av faktorene som påvirker valgene våre, slik som gener, kjønn, foreldre, serotoninivå, sykdommer osv. Dette er faktorer som er til stede, og de har stor betydning. Man kan prøve å ignorere dem, men ikke unngå dem. De andre sjakkbrikkene er et symbol på samfunnet rundt deg. Dette er samfunnsfaktorer som nasjonalitet, språk, kunnskapstilgjengelighet, friheter osv. Disse faktorene regulerer også mulighetene dine, og det er ignorant å ignorere dem. Den siste, men viktigste delen av spillet er deg – en sjakkbrikke. Den spesifikke sjakkbrikken er et symbol på Schopenhauers essens. Alle trekkene til en bonde er styrt av det faktum at han er en bonde. Han er bundet til å handle ut i fra sin essens, som i spillet er å gå rett frem. Men, som alle sjakkspillere vet, så kan bonden bli ei dronning om han krysser brettet. Dette er et symbol på at man kan endre sin essens, og dermed handle annerledes. Du er ikke determinert, men heller regulert. I et sjakkspill så er man regulert av regler, men du har mange valg innenfor spillet. Et spill er aldri forutbestemt fra begynnelsen, og alle sjakkrunder er forskjellige. Så, poenget mitt er: Ja, det er noen faktorer som former valgene dine og oppførselen din, men du har like vel friheten til å endre hvem du er og dermed handle annerledes. Målet er å bli bevisst over alle

de skjulte faktorene som spiller inn på livet ditt, og endre de du kan endre. Du har fri vilje, i en halvveis determinert verden. Du er en bonde i livets spill.

LES OGSÅ: [Filosofi, frihet og lydighet](#)

Noter

¹ Sitatet, min oversettelse fra engelsk, var utgangspunktet for den av de fire oppgavene jeg valgte å basere vinnerteksten på. Sitatet i oppgaveteksten på engelsk lød: «*Some people have thought that it is never possible for us to do anything different from what we actually do, in this absolute sense. (...) the claim is that, in each case, the circumstances that exist before we act determine our actions and make them inevitable. The sum total of a person's experiences, desires and knowledge, his hereditary constitution, the social circumstances and the nature of the choice facing him, together with other factors that we may not know about, all combine to make a particular action in the circumstances inevitable.*» (Thomas Nagel, «What does it all mean?», 1987, pp. 50-51)